

(BIO)ETIKA U PODUZETNIŠTVU - PREGLED DOSADAŠNJIH ISTRAŽIVANJA I PREPORUKE ZA BUDUĆNOST

Dorothea Bedeković¹, Tomislav Malenica¹, Edita Borić², Lovro Borić²

¹Fakultet za dentalnu medicinu i zdravstvo, Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku

²Fakultet za odgojne i obrazovne znanosti, Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku

Sažetak

U današnjem svijetu, brzi razvoj gospodarstva upućuje na potrebu za inovativnim i poduzetničkim vještinama svakog pojedinca. Ipak, brojni autori upozoravaju da u stvarnosti poduzetnici često krše etičke norme. U novije vrijeme u literaturi se stoga javlja pojam etičnog poduzetništva. U ovom radu nakon određenja poduzetništva i održivog poduzetništva, kao poželjnog oblika poduzetništva, razmatra se pojam etičnog poduzetništva. Etično poduzetništvo podrazumijeva vođenje poslovanja koje je u skladu s etičkim principima, uzimajući u obzir dobrobit društva i okoliša, uz ostvarivanje profita. Rad nudi pregled istraživanja o primjeni etičkih načela u poduzetništvu te smjernice za buduća istraživanja. Brojna prethodna istraživanja provedena su kako bi se bolje razumjela veza između poduzetništva i etike. Često se istražuje pitanje koje su posebne etičke dileme javljaju u poduzetništvu. Istraživanja pokazuju da niz čimbenika može utjecati na odluke i ponašanje poduzetnika s obzirom na etička pitanja. Složenost teme dovela je do nekonzistentnih rezultata u različitim istraživanjima. Osim etičkih načela, primjena bioetičkih načela u poduzetništvu dobiva sve više na važnosti, stoga ovaj rad daje prijedloge za potencijalna istraživanja integracije bioetike u poduzetništvo. Bioetika trenutno ima veliki značaj zbog brzog razvoja tehnologije i medicine, koji često rezultiraju složenim moralnim problemima. Obje discipline imaju važnu ulogu u kreiranju budućnosti, ali polazeći iz različitih perspektiva: poduzetništvo je usmjereno na inovaciju, rast i tržišne prilike, a bioetika nastoji osigurati da se te inovacije provode u skladu s moralom. Ipak, istraživanja o primjeni bioetičkih principa u poduzetništvu tek su u začetku. Možemo zaključiti da bi, osim što je kod mlađih generacije potrebno poticati poduzetničke vještine, trebalo raditi i na poticanju kritičkog promišljanja o potencijalnim (negativnim) posljedicama njihovih poslovnih ideja kako bi stvorili održivu budućnost u kojoj se poštuju ljudska prava i etički principi.

Ključne riječi: bioetika, etika, inovacije, održivost, poduzetništvo

Uvod

Područja primjene bioetike u suvremenom svijetu

Bioetika se odnosi na široko interdisciplinarno područje koje proučava različita etička pitanja vezana uz život, zdravlje, biomedicinska istraživanja i medicinsku praksu (Lipworth i Axler, 2016). Koristeći različita znanja iz različitih disciplina, npr. filozofije, medicine, prava, teologije i biologije, bioetika pokušava odgovoriti na sve prisutnije etičke probleme koji su rezultat rapidnog napretka u biotehnologiji i zdravstvu. U današnjem svijetu, bioetika ima veliki značaj zbog brzog razvoja tehnologije i medicine, koji nažalost često rezultiraju složenim moralnim problemima (Lipworth i Axler, 2016). Bioetika stoga nastoji osigurati zaštitu ljudskog dostojanstva uz poštivanje temeljnih moralnih principa (Lipworth i Axler, 2016). Osnovni etički principi koji potiču bioetičke rasprave podrazumijevaju autonomiju, izbjegavanje štete, pravednu raspodjelu resursa i pravdu. Važno je odrediti pojam bioetike u širem kontekstu etike. Dok etika pokriva široko područje ljudskog ponašanja kroz različite kontekste, bioetika je specifičnije usmjerena problemima vezanima uz zdravlje, biologiju i medicinske intervencije. Bioetika je usmjerenija etičkim dilemama koje proizlaze iz napretka u medicinskim i biološkim znanostima, što nije primarno područje etike koja se bavi apstraktnijim pitanjima moralnih principa (Have i Gordijn, 2014). Suvremena medicinska otkrića i dostignuća, kao npr. genska terapija, umjetna inteligencija u zdravstvu, kloniranje i transplantacija organa, potiču pitanja o tome koliko uopće ljudi smiju, odnosno u kojoj mjeri imaju pravo intervenirati u prirodne procese života (Have i Gordijn, 2014; Lipworth i Axler, 2016). Postavljaju se pitanja koliko je etično primijeniti umjetnu inteligenciju u dijagnostici i liječenju pacijenata unutar zdravstvenog sustava (Lipworth i Axler, 2016). Nadalje, upitno je kakve sve rizike donosi uporaba eksperimentalnih tretmana u zdravstvu. Također, suvremena bioetika raspravlja o kompleksnim problemima koja se odnose na pravo na život i smrt (Lipworth i Axler, 2016), kao npr. razmatra o tome treba li osoba imati pravo na dostojanstvenu smrt u slučaju terminalne bolesti te kakve su etičke granice prava na pobačaj. Bioetika nastoji odgovoriti na pitanja vezana uz pravednu distribuciju zdravstvenih resursa među članovima neke zajednice (Kuszler, 2006). Postavlja se pitanje na koji način osigurati pravedan pristup zdravstvenim uslugama svim pojedincima, članovima društva, bez obzira na njihov socioekonomski, odnosno materijalni status (Kuszler, 2006). Bioetika nastoji umanjiti nejednakosti pojedinaca u zdravstvu, njihovom pristupu lijekovima, cjepivima i inovativnim terapijama. U ovom radu nakon određenja poduzetništva i održivog poduzetništva, kao poželjnog oblika poduzetništva, razmatra se pojam etičkog poduzetništva. Rad nudi pregled istraživanja o primjeni etičkih načela u poduzetništvu te smjernice za buduća istraživanja. Također, osim etičkih načela, primjena

bioetičkih načela u poduzetništvu dobiva sve više na važnosti s ubrzanim razvojem tehnologije i inovacije, stoga rad daje prijedloge za potencijalna istraživanja integracije bioetike u poduzetništvo.

1. Bio(etika) u poduzetništvu

1.1. Određivanje poduzetništva

U suvremenom svijetu brzi razvoj gospodarstva upućuje na potrebu za inovativnim i poduzetničkim vještinama svakog pojedinca. Poduzetništvo predstavlja inovativnost prilikom aktiviranja osobnog potencijala u različitim područjima života (Gibb, 2005). Poduzetništvo također obuhvaća kompetenciju pojedinca da pretvori svoje ideje u djela. Šira definicija poduzetništvo određuje kao proces koji se ne odnosi samo na posao, već također potiče kreativno razmišljanje i jača samopouzdanje pojedinca (Ribić i Pleša Puljić, 2020). Poduzetništvo omogućuje pojedincu da realizira svoje zamisli, bude spreman na preuzimanje rizika, planiranje i upravljanje projektima za postizanje vlastitih ciljeva (European Commission, 2019). Od 2006. godine Europska unija naglašava da je poduzetništvo jedna od osam kompetencija važnih za cjeloživotno učenje koje pridonose razvoju osnovnih kompetencija potrebnih za svakodnevni život (European Commission, 2019). Poduzetnička kompetencija je neophodna svakoj osobi za rad, osobni rast i razvoj. Osobe koje posjeduju poduzetničke vještine odlično se snalaze u svakodnevnim aktivnostima, poput plaćanja računa, pravljenja rasporeda obavljanja kućanskih poslova i obavljanja različitih obaveza tijekom dana (Ministarstvo znanosti i obrazovanja, 2019). Postoje različite vrste, odnosno tipovi poduzetništva. U literaturi uglavnom razlikujemo tradicionalno, korporativno, društveno i održivo, odnosno „zeleno“ poduzetništvo (Muo i Azeez, 2019). S obzirom na svoje definicije, u ovom radu usmjerit ćemo se na pojam održivog poduzetništva i pobliže ga odrediti, budući da je ovaj tip poduzetništva najviše u skladu s (bio)etičkim zahtjevima. „Održivo poduzetništvo“, „eko poduzetništvo“ ili „zeleno poduzetništvo“ imaju slične definicije, iako između njima postoje neke razlike. Navedeni pojmovi obuhvaćaju poduzetničke aktivnosti kojima se ostvaruju potrebe sadašnje generacije, bez ugrožavanja mogućnosti buduće generacije da ostvari svoje potrebe (Rashid, 2019). Održivo poduzetništvo (engl. sustainable entrepreneurship) podrazumijeva sklad kratkoročnih i dugoročnih ciljeva nekog poduzeća sa širim društvenim i ekološkim ciljevima, s fokusom na održivost, inovativnost i dugoročnu odgovornost (Muo i Azeez, 2019). Obilježje održivog poduzetništva je održivost kao temelj svake forme poslovanja. Održivo poduzetništvo je oblik poduzetništva čije aktivnosti počivaju na uvažavajućem odnosu prema okolišu

(Diepolder, i sur., 2021). Ovo poduzetništvo nastoji odgovoriti na probleme zaštite okoliša kroz poduzetničke ideje koje utječu na očuvanje okoliša. Održivi poduzetnici pokreću posao čiji su proizvodi u skladu s načelima zaštite okoliša (Muo i Azeez, 2019). Razvijajući poslovne inovacije, uz očuvanje ekološke i društvene odgovornosti, održivi poduzetnici stvaraju vrijednost za širu društvenu zajednicu i okoliš te pomažu u stvaranju održive budućnosti koja omogućava gospodarski rast i očuvanje okoliša za buduću generaciju (Rashid, 2019). Održive tvrtke implementiraju načela održive prakse u svaki dio svog poslovanja, odnosno prilikom donošenja poslovnih odluka razmatraju važne šire ekonomske, ekološke i društvene čimbenike (Diepolder i sur., 2021; Rashid, 2019), koristeći obnovljive izvore energije, smanjujući otpad i promovirajući recikliranje otpada (Muo i Azeez, 2019). Etičko poslovanje fokus je održivog poduzetništva, odnosno ono podrazumijeva poštivanje zakona, normi i standarda, kao i etičkih načela koja često nadilaze zakonske okvire. Održivi poduzetnici poštuju ljudska prava, održavanje odgovornosti i integriteta poduzeća (Diepolder i sur., 2021; Rashid, 2019). Možemo zaključiti da bi, osim što je kod mlađih generacija potrebno poticati poduzetničke vještine, trebalo raditi i na poticanju kritičkog promišljanja o potencijalnim (negativnim) posljedicama njihovih poslovnih ideja kako bi stvorili održivu budućnost u kojoj se poštuju ljudska prava i etički principi.

1.2. (Bio)etika u poduzetništvu

Brojni autori (npr. Brenkert, 2009; Castell-Gydesen i Lugo, 2020; Harris i sur., 2011) upozoravaju da u stvarnosti poduzetnici često krše etičke norme. Nažalost, u stvarnosti poduzeća ponekad smanjuju svoje troškove rada isplaćujući niske plaće, osiguravajući minimalne uvjete rada ili iskorištavajući ranjive skupine, a ponekad se zaposlenici zaposle pod nepovoljnim uvjetima. Mnoge tvrtke koriste neodržive načine proizvodnje koje rezultiraju zagađenjem zraka, vode i tla, sa svrhom smanjenja troškova proizvodnje. Iskorištavanje prirodnih resursa bez brige o održivosti, zatim manipuliranje cijenama koje iskorištavaju potrošače, također predstavlja česte probleme unutar poduzetništva. Nadalje, neke tvrtke manipuliraju podacima ili financijskim izvještajima, što može naštetiti investitorima, ignoriraju sigurnosne protokole kako bi smanjile troškove, povećavajući rizik od ozljeda na radnom mjestu ili ugrožavajući zdravlje svojih kupaca. Lažne tvrdnje o proizvodima, skrivanje potpunih informacija o kvaliteti ili sigurnosti također predstavljaju problem. Razvojem digitalizacije tvrtke imaju pristup velikim količinama osobnih informacija, a njihova zloupotreba postaje ozbiljni etički problem. Konačno, neke tvrtke ne preuzimaju odgovornost za loše proizvode, te ne nude zamjenu ili povrat novca (Brenkert, 2009; Castell-Gydesen i Lugo, 2020; Harris i sur., 2011). U novije vrijeme u literaturi se javlja pojam etičnog poduzetništva (engl. *etical entrepreneurship*). Etično poduzetništvo podrazumijeva vođenje poslova-

nja koje je u skladu s moralnim i etičkim principima uzimajući u obzir dobrobit društva i okoliša, uz ostvarivanje profita (Pompe, 2013). Svrha ovakvog poduzetništva nije samo povećanje dobiti, već i kreiranje pozitivnog utjecaja na zajednicu i čitav svijet. U etičnom poduzetništvu prepoznaje se važnost vraćanja zajednici, bilo kroz donacije, volonterske aktivnosti ili podržavanje lokalnih projekata. Također, ovo poslovanje vodi računa o smanjenju štetnih utjecaja na okoliš i promovira održivost te osigurava pravedne uvjete rada i poštovanje radnih prava. Umjesto kratkoročnog profita, etično poduzetništvo fokusirano je prema dugoročnom održivom razvoju, kako u ekonomskom tako i u društvenom smislu (Pompe, 2013). Važno je istaknuti da su navedeni principi temeljni dio poslovne strategije, a ne samo dio marketinga ili način privlačenja kupaca. Brojna prethodna istraživanja provedena su kako bi se bolje razumjela veza između poduzetništva i etike. Složenost teme dovela je do nekonzistentnih rezultata u različitim istraživanjima (Vallaster i sur., 2019). Multidimenzionalnost ovog znanstvenog područja ukazuje na to da iako je razvijeno nekoliko istraživačkih smjerova, a bolje razumijevanje primjene etičkih principa u poduzetništvu još nije ostvareno. Često je istraženo pitanje koje se posebne etičke dileme javljaju u poduzetništvu. Postoji trend istraživanja poduzetničke etike koja se bave prirodom etičkih dilema s kojima se suočavaju poduzetnici, a koje proizlaze iz niza organizacijskih i okolišnih čimbenika koji izravno mogu utjecati na poduzetnički poduhvat. Unutar organizacije mogu nastati nesuglasice s obzirom na etička pitanja. Nadalje, poduzetnici se često suočavaju s etičkim dilemama zbog sukoba poslovanja s vlastitim vrijednostima, organizacijskom kulturom, dobrobiti zaposlenika i zadovoljstvom kupaca (Payne i Joyner, 2006). Postavlja se pitanje mogu li poduzetnici donositi etične odluke i kako to mogu činiti (Staniewski i sur., 2015). Istraživanja pokazuju da niz čimbenika mogu utjecati na odluke i ponašanje poduzetnika s obzirom na etička pitanja i probleme. Čini se kako istraživanja pokazuju da vlasnici malih poduzeća pokazuju heterogenost u pogledu svojih etičkih vrijednosti. Ipak, vlasnici malih poduzeća često imaju tendenciju davati prioritet interesima kupaca ispred interesa zaposlenika ili dioničara (Vitell i sur., 2000). Osim toga, poduzetnici općenito pokazuju kognitivnu heterogenost; na primjer, različiti poduzetnici se razlikuju u svojoj osjetljivosti na moralna pitanja, a neke kognitivne razlike među poduzetnicima mogu biti posljedica sociokulturnih utjecaja (Harris i sur., 2011). U nekim se istraživanjima etičko poduzetništvo tretira apstraktno i dekontekstualizirano, udaljeno od svojeg institucionalnog, društvenog, političkog i kulturnog makrokonteksta (Harris i sur., 2011; Vallaster i sur., 2019). Payne i Joyner (2006) identificirali su četiri dimenzije različitih čimbenika koji utječu na donošenje etičnih odluka u poduzetništvu. Kao prvo, na poduzetničke odluke koje su često osobne prirode i na njih utječu individualne vrijednosti poduzetnika. Drugo, te se odluke odnose na razini organizacijske kulture. Treće, zadovoljstvo kupaca također utječe na odluke. Konačno, okolina koja okružuje poduzetnika (interakcija s kupcima, zaposlenicima ili dobavlja-

ćima, *image* tvrtke itd.) utječe na odluke vezane uz etičke dileme poduzetnika (Payne i Joyner, 2006). Power i suradnici (2017) predlažu da buduća istraživanja ispitaju konstrukte koja mogu biti povezana s etičnim odlukama poduzetnika, a tiču se njihovih osobina ličnosti, posebno sklonosti preuzimanju rizika, njihovog lokusa kontrole, traženja uzbuđenja, samopouzdanja i samoučinkovitosti. Važno je utvrditi razlike između različitih tipova poduzetnika i utvrditi kako se poduzetnike može potaknuti na djelovanje prema etičnijem poduzetništvu (Powel i sur., 2017). Osim etičkih načela, primjena bioetičkih načela u poduzetništvu dobiva sve više na važnosti s ubrzanim razvojem tehnologije i inovacije (Kuszler, 2006). Obje discipline imaju važnu ulogu u kreiranju budućnosti, ali polazeći iz različitih perspektiva: poduzetništvo je usmjereno na inovaciju, rast i tržišne prilike, a bioetika nastoji osigurati da se te inovacije provode u skladu s moralom i društvenim pravilima (Marinčić, 2011). Poduzetnici u zdravstvenom sektoru rade na razvoju novih tehnologija, npr. genetskog testiranja ili primjene umjetne inteligencije (engl. AI – Artificial Intelligence) u dijagnostici. Bioetika ima važnu ulogu u propitivanju etičkih implikacija novih tehnologija (Kuszler, 2006). Genetsko testiranje dovodi u pitanje privatnost podataka pacijenta, vlasništva i upotrebe podataka te može rezultirati diskriminacijom pacijenata, dok primjena umjetne inteligencije u dijagnostici može imati pristranosti i postavlja se pitanje točnosti tako dobivenih dijagnoza (Kuszler, 2006). U suradnji s bioetičarima poduzetnici u svom radu trebaju osigurati poštivanje ljudskih prava i etičkih normi (Marinčić, 2011). Poduzetnici koji rade u ovom području moraju razmotriti etičke rizike i odgovorno razvijati buduće tehnologije. Prema nekim istraživanjima, sve popularniji poduzetnički pristup u znanosti dovodi do promjena u biomedicinskim istraživanjima (Kuszler, 2006). Etička pitanja postaju sve složenija kako istraživanje prelazi iz laboratorija u područje kliničkih ispitivanja kao što je npr. slučaj kod novog biotehnološkog proizvoda ili genetski "dizajniranog" lijeka (Kuszler, 2006). U ovoj je fazi moguć sukob interesa zbog suradnje sveučilišta na kojemu je ispitivanje izvršeno i privatne farmaceutske industrije koja financira isto istraživanje. Značajni sukob interesa nastaje kada je znanstvenik ujedno i osoba koja provodi kliničko ispitivanje. Istraživač/liječnik ima podvojevu ulogu - klasičnu dužnost skrbi za pacijenta i istovremenu dužnost prema tvrtki koja financira istraživanje (Kuszler, 2006). Također, pokušaji zaštite intelektualnog vlasništva onemogućuju slobodnu i otvorenu razmjenu informacija koja je potrebna za intelektualni diskurs i znanstveni napredak (Kuszler, 2006). Poduzetnici u farmaceutskoj i biotehnološkoj industriji provode klinička, inovativna istraživanja. Bioetika osigurava da su ta istraživanja provedena etički, posebno u aspektu dobivanja informiranog pristanaka pacijenata, zaštite osobnih podataka i transparentnosti u objavljivanju rezultata istraživanja. Klinička ispitivanja trebaju biti osmišljena na način da su u skladu s etičkim načelima i uz minimalni rizik za uključene pojedince. Bioetika može pružiti smjernice za zakonodavstvo koje regulira nove tehnologije, a regulacijski okviri trebali bi omogu-

čiti inovaciju, ali i zaštititi pacijente od mogućih zloupotreba i štete koja može nastati (Kuszler, 2006). Svrha poduzetništva je ostvariti profit, no u području zdravstva, pacijentova je dobrobit najvažnija. Farmaceutske tvrtke koje rade na razvoju novih lijekova suočavaju se s etičkim problemima koji su vezani za cijenu lijekova i njihovu pristupačnost pojedincima iz različitih socioekonomskih slojeva (Kuszler, 2006). Bioetika potiče poduzetnike da uspostave ravnotežu između materijalnih ciljeva i brige za pacijente. Bioetika pomaže poduzetnicima u osmišljavanju poslovnih modela koji nisu samo financijski održivi, već i društveno odgovorni, promičući transparentnost, pravednost u pristupu zdravstvenim uslugama i poštovanje ljudskog dostojanstva (Marinčić, 2011). Pojedinci nižeg socioekonomskog statusa često nemaju digitalnu tehnologiju koja je potrebna za korištenje nekih medicinskih usluga. Bioetika može dati odgovore na pitanja koja se tiču poduzetničkih poduhvata u zdravstvenom turizmu (Badulescu i Badulescu, 2014). Zdravstveni turizam predstavlja oblik turizma u kojemu se koriste prirodni ljekoviti čimbenici prisutni u nekom području, a s ciljem unaprijeđenja zdravstvenog stanja osobe (lječilišta, toplice itd.). Zdravstveni turizam dobiva na popularnosti te se u brojnim zemljama bilježi porast osoba koje dolaze iz inozemstva kako bi dobile tretman u poznatim lječilištima. Brojni poduzetnici u zdravstvenom turizmu vide priliku za zaradu te se često postavlja pitanje kvalitete takvih zdravstvenih usluga (Badulescu i Badulescu, 2014). Bioetička načela mogu biti primijenjena na utjecaj poduzetničkih ideja i aktivnosti na okoliš. Nažalost, farmaceutski i medicinski otpad često onečišćuju okoliš. Bioetika može pomoći poduzetnicima u implementiranju ekološki prihvatljivih rješenja, čime je omogućena održivost zdravstvenog sustava (Lipworth i Axler, 2016). Tijekom proteklih nekoliko desetljeća, značajan rastući znanstveni interes za poduzetnike i stvaranje novih poduzetničkih pothvata rezultiralo je oblikovanjem poduzetništva kao akademskog područja istraživanja, uključujući stvaranje znanstvenih časopisa posvećenih poduzetništvu, modifikacije nastavnih planova i programa osnovnih, srednjih te poslovnih škola te porasta konferencija na temu poduzetništva (Harris i sur., 2011). Na sličan način, područje poslovne etike – uključujući proučavanje etičkog ponašanja i društvenog utjecaja poduzetnika tijekom posljednjih godina također postaje važnim predmetom znanstvenih istraživanja. Ipak, istraživanja o primjeni etičkih i bioetičkih principa u poduzetništvu tek su u začetku (Harris i sur., 2011).

Zaključak

Primjena bioetičkih načela u poduzetništvu važna je za stvaranje zdravstvenog sustava koji je inovativan i profitabilan, ali i društveno odgovoran. Kombinacija ova dva

područja omogućuje da inovacije u zdravstvu budu u skladu s moralnim normama, što osigurava zaštitu prava pacijenata, pravednost u pristupu i održivost razvoja. Trenutna istraživanja u ovom području ne mogu zadovoljavajuće objasniti integraciju bioetičkih načela u poduzetništvo. U Republici Hrvatskoj vrlo su rijetka istraživanja u kojima se razmatra etičko poduzetništvo, a još manje bioetičko poduzetništvo. U budućim istraživanja potrebno je staviti naglasak na bioetičke dileme koje se javljaju među poduzetnicima u zdravstvenom sustavu, razlike među poduzetnicima s obzirom na to kakve (etične) odluke donose u svom poslovanju te čimbenike koji mogu utjecati na njihove odluke u poslovanju. Može se provesti analiza slučaja, odnosno analiza konkretnih primjera poduzetničkih ideja koje su se suočile s bioetičkim izazovima. Bilo bi zanimljivo analizirati kako različite države reguliraju inovacije, odnosno fokusirati se na istraživanje etičkih smjernica i zakona koji usmjeravaju poduzetništvo. U budućim bi istraživanjima bilo korisno koristiti kvalitativni i kvantitativni pristup, odnosno metode poput intervjua sa stručnjacima iz bioetike i poduzetništva ili primijeniti upitnike među većim brojem stručnjaka.

Literatura

1. Badulescu, D. i Badulescu, A. (2014). Medical Tourism: Between Entrepreneurship Opportunities and Bioethics Boundaries. *Iranian J Publ Health*, 43(4), 406-415.
2. Brenkert, G. G. (2009). Innovation, rule breaking and the ethics of entrepreneurship, *Journal of Business Venturing*, 24 (5), 448-464. <https://doi.org/10.1016/j.jbusvent.2008.04.004>.
3. Castell-Gydesen, C. i Lugo, J. (2020). *Ethics in entrepreneurship: An understanding of how entrepreneurs solve dilemmas, their perception of ethical considerations and the structures used during the resolution process*. Department of Business Administration, Lund University.
4. Diepolder, C.S., Weitzel, H. i Huwer, J. (2021). Competence Frameworks of Sustainable Entrepreneurship: A Systematic Review. *Sustainability*, 13, 13734. <https://doi.org/10.3390/su132413734>
5. European Commission (2019). *Key competences for Lifelong learning*. European Union. Preuzeto s: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/297a33c8-a1f3-11e9-9d01-01aa75ed71a1/language-en>
6. Gibb, A. (2005). The future of entrepreneurship education – Determining the basis for coherent policy and practice?, U Kyrö, P. i Carrier, C. (ur), *The dynamics of learning entrepreneurship in a cross-cultural university context: Entrepreneurship Education Series 2/2005* (str. 44-67), Hämeenlinna: University of Tampere, Research Centre for Vocational and Professional Education.
7. Harris, J. D., Sapienza, H. J. i Bowie, N. E. (2011). Ethics and Entrepreneurship. *Journal of Ethics & Entrepreneurship*, 1(1), 7-26.
8. Have, H. A. M. J. i Gordijn, B. (2014). *Handbook of Global Bioethics*. Springer.

9. Kuszler, P.C. (2006). Biotechnology Entrepreneurship and Ethics: Principles, Paradigms, and Products. *Med Law*, 25, 491-502.
10. Lipworth W. i Axler R. (2016). Towards a bioethics of innovation. *J Med Ethics*, 42(7), 445-449. <https://doi.org/10.1136/medethics-2015-103048>.
11. Marinčić, M. (2011). O poduzetniku (bio)etičaru u okviru Ulrichova koncepta integrativne gospodarske etike. *Učenje za poduzetništvo*, 1 (1), 177-195. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/130102>
12. Ministarstvo znanosti i obrazovanja Republike Hrvatske (2019). *Kurikulum međupredmetne teme Poduzetništvo za osnovne i srednje škole*. Preuzeto s: [https://mzo.gov.hr/istaknute-teme/odgoj-i-obrazovanje/nacionalni-kurikulum/medjupredmetne-teme/kurikulum-medjupredmetne-teme-poduzetnistvo-za-osnovne-i-srednje-skole/3857](https://mzo.gov.hr/istaknute teme/odgoj-i-obrazovanje/nacionalni-kurikulum/medjupredmetne-teme/kurikulum-medjupredmetne-teme-poduzetnistvo-za-osnovne-i-srednje-skole/3857)
13. Muo, I. i Azeez, A. (2019). Green Entrepreneurship: Literature Review and Agenda for Future Research. *International Journal of Entrepreneurial Knowledge*, 7(2), 17-29. <https://doi.org/10.12345-0007>
14. Payne, D., i Joyner, B. (2006). Successful U.S. Entrepreneurs: Identifying Ethical Decision Making and Social Responsibility Behaviors. *Journal of Business Ethics*, 65(3), 203-217.
15. Pompe, V. (2013). Moral Entrepreneurship: Resource Based Ethics. *J Agric Environ Ethics*, 26, 313–332.
16. Power, S., Di Domenico, M. i Miller, G. (2017). The Nature of Ethical Entrepreneurship in Tourism. *Annals of Tourism Research*, 65, 36-48. <https://doi.org/10.1016/j.annals.2017.05.001>
17. Rashid L. (2019). Entrepreneurship Education and Sustainable Development Goals: A literature Review and a Closer Look at Fragile States and Technology-Enabled Approaches. *Sustainability*. 11(19), 5343. <https://doi.org/10.3390/su11195343>
18. Ribić, D. i Pleša Puljić, N. (2020). *Osnove poduzetništva*. Zagreb: Školska knjiga.
19. Staniewski, M., Słomski, W. i Awruk, K. (2015). Ethical aspects of entrepreneurship. *Filosofija, Sociologija*, 26(1), 37-45.
20. Vallaster, C., Kraus, S., Merigó Lindahl, J. M. i Nielsen, A. (2019). Ethics and entrepreneurship: A bibliometric study and literature review. *Journal of Business Research*, 99, 226-237. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2019.02.050>.
21. Vitell, S. J., Dickerson, E. B. i Festervand, T. A. (2000). Ethical Problems, Conflicts and Beliefs of Small Business Professionals. *Journal of Business Ethics*, 28(1), 15-24.

(BIO)ETHICS IN ENTREPRENEURSHIP - A REVIEW OF PREVIOUS RESEARCH AND RECOMMENDATIONS FOR THE FUTURE

Abstract

In today's world, the rapid development of the economy points to the need for entrepreneurial skills of every individual. Nevertheless, numerous authors warn that in reality entrepreneurs often violate ethical norms. In recent times, the concept of ethical entrepreneurship emerges in the literature. In this paper, after defining entrepreneurship and sustainable entrepreneurship, as a desirable form of entrepreneurship, the concept of ethical entrepreneurship is determined. Ethical entrepreneurship implies running a business that is in accordance with ethical principles, taking into the account the well-being of society and the environment, while making a profit. The paper offers an overview of research on the application of ethical principles in entrepreneurship and guidelines for future research. A number of previous studies have been conducted to better understand the relationship between entrepreneurship and ethics. The question of which particular ethical dilemmas arise in entrepreneurship has often been investigated in those research. Research shows that a number of factors can influence the decisions and behavior of entrepreneurs regarding ethical issues. The complexity of the topic has led to inconsistent results in different studies. In addition to ethical principles, the application of bioethical principles in entrepreneurship is gaining more and more importance, therefore this paper provides suggestions for potential research into the integration of bioethics into entrepreneurship. Bioethics is currently of great importance due to the rapid development of technology and medicine, which often result in complex moral problems. Both disciplines have an important role in creating the future, but from different perspectives: entrepreneurship is focused on innovation, growth and market opportunities, while bioethics seeks to ensure that these innovations are carried out in accordance with morality. However, research on the application of bioethical principles in entrepreneurship is still in its beginnings. We can conclude that, in addition to encouraging entrepreneurial skills among the younger generation, work should also be done on encouraging critical thinking about the potential (negative) consequences of their business ideas in order to create a sustainable future in which human rights and ethical principles are respected.

Key words: bioethics, entrepreneurship, ethics, innovations, sustainability